

LJUBEZEN DO KNJIGE IMA NA PRIMORSKEM GLOBOKE KORENINE

Preizkus prereza zgodovine knjižnic na Primorskem

Ivan Markovič, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja,
Koper

UDK 02(497.4-14)(091)

Povzetek

Prispevek predstavlja zgodovino in tradicijo knjižničarstva na Primorskem. Navaja najstarejše knjižnice v slovenskih obalnih mestih, najprej italijanske mestne knjižnice, nato pa prikaže razcvet slovenskih knjižnic v obdobju čitalništva po letu 1848. Sledi razvoju knjižnic v obdobju med dvema vojnama, nazadnje pa opozori na ponovno izgradnjo mreže slovenskih knjižnic v primorski regiji v času po 2. svetovni vojni, ko so nekatere slovenske knjižnice nastale še pred priključitvijo Slovenskega Primorja k matični domovini. Prispevek vsebuje podatke o številu knjižnic in gradiva v vseh proučevanih obdobjih.

UDC 02(497.4-14)(091)

Summary

The article presents the history and tradition of librarianship in the Primorska region. The oldest libraries - Italian municipal libraries - are referred to, followed by the description of Slovenian libraries in the period of reading societies after 1848. The development of libraries in the period between the wars is described. Attention is called to the restoration of the network of Slovenian libraries in the Primorska region after World War II; some Slovenian libraries were set up prior to the union of the region of Slovensko Primorje to the parent country. The article presents information on the number of libraries and on library materials in the studied periods.

Uvod

Na Primorskem ima knjižničarstvo bogato in dolgo tradicijo. Podobno kot v ostalih razvitejših delih Evrope so tudi pri nas prve knjižnice imeli samostani, nato bogati zasebniki in mesta. Prve oblike javnih ljudskih knjižnic za prebujajoče se prosvetljenske potrebe slovenskega mestnega in podeželskega prebivalstva so se začele pojavljati konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja. V drugi polovici 19. stoletja je nacionalno, politično in kulturno osveščanje spodbudilo ustanavljanje bralnih društev s knjižnicami. Številna društva so nastajala po vsem slovenskem etničnem prostoru in seveda tudi na Primorskem. Vsako društvo je imelo slovanske časnike, časopise in tudi knjižnico.

Iz društev so se razvile narodne čitalnice in v njihovem okviru čitalniške knjižnice.

Med obema vojnama so knjižnice delovale predvsem v okviru prosvetnih in drugih društev ter šol. Po letu 1926 je zaradi poitalijančevanja in fašističnega terorja na mah je ponehal ves razvoj slovenske kulture, prosvete in knjižničarstva.

Česar ni uničil fašistični teror, je uničila 2.svetovna vojna. Kljub temu pa so na osvobojenih ozemljih že po letu 1944 izdelali smernice za povojno izgradnjo ljudskih in drugih knjižnic. Takoj po vojni so se na osnovi uredbe Ministrstva za prosveto začele ustanavljati tudi prve študijske knjižnice. Naloga študijskih knjižnic je bila zadovoljiti potrebe po literaturi za strokovno, kulturno, izobraževalno in znanstveno delo na določenem območju ter zbiranje domoznanskega gradiva; nastajale pa so z združevanjem že obstoječih knjižnic in z vključevanjem knjižnih fondov po vojni podržavljene in zaplenjene imovine.

Z združevanjem študijskih in ljudskih knjižnic so se po letu 1971 razvile sodobne splošno-izobraževalne knjižnice.

Prve knjižnice na slovenski obali

V treh obalnih mestih, Kopru, Izoli in Piranu, se prve omembe samostanskih in drugih knjižnic pojavijo zelo zgodaj. V XV. stoletje datira več rokopisov-antifonarijev, ki so jih izdelovali v frančiškanskem samostanu sv.Ane v Kopru. Samostan sv.Ane kot tudi kasneje ustanovljeni kapucinski samostan sv.Marte sta imela bogata knjižna fonda s številnimi rokopisi, prvotiski in drugim dragocenim gradivom iz XVI., XVII. in XVIII. stoletja, pretežno v italijanskem in latinskem jeziku. Te knjige so bile natisnjene večinoma v beneških tiskarnah.

Bogat je tudi knjižni fond minoritskega samostana v Piranu, zgodba zase pa je knjižnica Gimnazije G.R.Carli v Kopru. Ta izobraževalna ustanove deluje gotovo nepretrgoma od svoje ustanovitve leta 1612 pa do danes, njen antikvarni knjižni fond pa zajema več kot tisoč v slovenskem prostoru zelo redkih naslovov.¹

Od zasebnih knjižnic velja omeniti Besenghijevo knjižnico v Izoli², knjižno zapuščino izolskega pesnika Pasquala Besenghija degli Ughi in predvsem fond Grisoni, knjižno zapuščino koprskega grofa Santa Grisonija; slednja zajema okrog 5.000 zelo skrbno vezanih knjig italijanske, klasične in druge leposlovne ter strokovne literature.

Obdobje italijanskih mestnih knjižnic

Enako kot v Italiji so tudi v Istri mesta zelo zgodaj začela odpirati svoje prve knjižnice za potrebe mestnega prebivalstva. V Piranu imajo najdaljšo tradicijo. Podatki o prvi mestni knjižnici segajo že v 17. stoletje, ko je knjižnico ustanovila Accademia degli Intricati. Leta 1770 so jo po ukazu Beneškega doža Alviseja Moceniga preimenovali v Accademia Agraria e Biblioteca. Leta 1855 se s knjižničarjem Stefanom Rotom začne za knjižnico zelo plodno obdobje. Po sklepu Ljudskega odbora mestne občine Piran iz leta 1952 so preselili staro Civico iz arhiva v nove prostore palače Gabrielli De Castro. Knjižni fond te stare piranske mestne knjižnice se tako danes nahaja v Pomorskem Muzeju Sergeja Mašere v Piranu.

V Kopru so mestno knjižnico, biblioteco civico, ustanovili leta 1882 po ukazu župana Nicolaja Maniaga. Novoustanovljena knjižnica se je hitro krepila zahvaljujoč donacijam bogatih meščanov, ki so ji podarjali svoje osebne zbirke. Največ gradiva je pridobila v času ravnateljavanja prof. Francesca Majerja, ki je prvi ločil arhivsko gradivo od knjižničnega in ustvaril prve kataloge. V času 2.svetovne vojne so iz Kopra odpeljali stari mestni arhiv, veliko umetnin in dober del Biblioteche civiche, tako da je knjižnica izgubila svoja najdragocenejša dela.³

Tudi Izola, prav tako kot Koper in Piran, je imela svojo staro mestno knjižnico Biblioteco civico. Leta 1901 se je izolski župan zahvalil profesorju Davidu Bessu iz Trsta za literarne in poučne knjige, ki jih je podaril knjižnici.⁴

1 *Markovič, Štiri stoletja..., 1993, str. 163-168*

2 *Markovič, Cio' che si sa..., 1996, str. 325-330*

3 *Biblioteca civica, Koper, 1996, str. 7*

4 *Kramar, Izola, 1987, str. 334 in 435*

Obdobje čitalnic

Slovensko knjižničarstvo tako na Primorskem kakor na celotnem slovenskem etničnem prostoru sega v obdobje čitalnic.

Spomladanski dnevi revolucionarnega 1848. leta so bili dnevi meščanskih revolucij. V tem času se je zdramilo tudi slovensko društveno življenje. Društva pa so ustanavljala čitalnice in v njihovem okviru prve ljudske knjižnice. Nastajala so po vsej Sloveniji v večjih in manjših mestih; nekatere čitalnice so za svoje člane ustanavljale knjižnice, nekaj od teh knjižnic pa je celo dalo temelje za javne knjižnice.

V šestdesetih in sedemdesetih letih minulega stoletja so nastale na Primorskem prve resnično slovenske knjižnice. Bile so skromne in revne, a vendar so tudi take prve čitalniške knjižnice navdajale preproste ljudi z velikimi upi, predvsem v predmestjih in v vaseh.

Glavna središča slovenskega knjižničarstva na Primorskem so bili Ajdovščina, Tolmin, Idrija, Postojna, Gorica in Trst.

Prva čitalnica s knjižnico na Primorskem je bila ustanovljena v **Ajdovščini** 17.4.1864. Tistega dne je dr. Karel Lavrič odprl enajsto slovensko čitalnico. Ob tej priliki so ustanovitelji prišli do lepe zamisli, da bo *...čitalnica takoj ustanovila knjižnico in knjige pošiljala tudi po vaseh.*⁵ Ta knjižnica nemara ni imela sreče in vsa njena leta niso bila enako bogata in uspešna, toda sovratnice, ki so zrastle nekaj let pozneje, so svoje delovanje gradile že na trdnejših temeljih. V istem letu 1864 je nastala tudi čitalnica v **Ilirski Bistrici**, v okviru katere je delovala skromna knjižnica.⁶

V sedemdesetih letih preteklega stoletja so se Idrijčani zbirali v **Narodni čitalnici**, ki je bila ustanovljena leta 1866. Imela je svojo knjižnico in čitalnico. Rudarji in ostali srednji sloj, ki niso spadali v Čitalnico, pa so imeli svoje **Delavsko bralno društvo**, ustanovljeno leta 1884, z veliko knjižnico in čitalnico.⁷ Že leta 1867 je bila ustanovljena ljudska knjižnica v **Kanal**u, leta 1874 ljudska knjižnica v **Kobaridu** in leta 1878 v **Bovcu**.⁸ Leta 1862 so tudi Tolminci zaprosili za uradno odobritev in otvoritev Narodne čitalnice. Last-

5 *Vilhar, Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem, 1961, str. 5.*

6 *Podatke o knjižničarstvu v Ilirski Bistrici mi je posredovala Damjana Logar, ravnateljica tamkajšnje knjižnice.*

7 *Božič, Naš Idrijski kot, 1936, str. 49.*

8 *V Bovcu so knjižnico ustanovili že leta 1878 in jo kasneje dvakrat obnovili, prvič po požaru, drugič po vojni. Leta 1925, ko so Italijani prepovedali vsako prosvetno delovanje, je predsednik prosvetnega društva zazidal omaro s knjigami. Te so po vojni leta 1945 postale osnova današnje knjižnice (Filli, Knjižničarstvo na Tolminskem, 1968, str.36)*

ne knjižnice društvo še ni imelo, pač pa so njegovi učitelji prinašali od doma slovenske knjige ter jih prebirali članom na nekakšnih bralnih krožkih. Leta 1871 pa so tolminski obrtniki ustanovili Rokodelsko bralno društvo, ki je kmalu ustanovilo prvo slovensko javno knjižnico v Tolminu.⁹

V Idriji je imela **dijaško knjižnico** leta 1901 ustanovljena prva slovenska realka. In še v Idriji, 1906. leta ustanovljena dijaška organizacija narodnega radikalizma Krst, pozneje so ji dali ime **Prosvit**, ustanovi knjižnico in zbira knjige. Leta 1908 v Idriji osnujejo novo društvo **Procvit**. Procvit in Prosvit združita knjižnici in snujeta ustanavljanje ljudskih knjižnic po deželi. Ustanavljanje knjižnic po deželi je bila ena glavnih nalog tudi 1909. leta ustanovljenega društva **Krožek** ter 1910. leta ustanovljenega Idrijskega odseka akademskega ferialnega društva **Prosveta**. "Prosvetari" so pregledali in izpopolnili ljudski knjižnici v Žireh in na Dobračevem ter povzeli akcijo za ustanovitev treh novih javnih knjižnic. Knjige so nabirali od hiše do hiše ter pripravljali potovalne knjižnice.¹⁰

Na prelomu stoletja je k ustanavljanju knjižnic veliko pripomogla **Zveza bralnih in pevskih društev na Vipavskem** (1903), ki jo je ustanovil spreten slovenski učitelj Anton Možina, kasneje pa **Narodna prosveta**, ki je bila ustanovljena leta 1905 v **Gorici**. To matično društvo je imelo v svojem programu med drugim zapisan program pospeševanja izobraževanja, tako da je vzdrževalo in ustanovljalo javne knjižnice in čitalnice. Narodna prosveta je leta 1905 ustanovila v **Gorici** svojo matično knjižnico, ki je že v prvih desetih mesecih svojega delovanja štela 4.500 zvezkov, poleg tega pa je

9 V Tolminu je bila že leta 1862 ustanovljena Narodna čitalnica, prva na Goriškem, druga na Primorskem in peta v Sloveniji. Le nekaj let kasneje, 1871. leta, je ob njej začelo delovati Rokodelsko bralno društvo z dramsko in glasbeno sekcijo ter s knjižnico in čitalnico. Rokodelsko bralno društvo je bilo sprva čitalnica s slovenskimi pa tudi nemškimi časopisi, odprta vsemu prebivalstvu. Kmalu je nastala potreba po razširjeni dejavnosti in tako so ustanovili pevski in tamburaški zbor, dramsko družino in knjižnico. (...) Obsegala je nekaj tisoč knjig, ki so prvotno stale na navadnih, odprtih, do stropa segajočih policah, kasneje pa v zaprtih omarah. Vodil jo je od ustanovitve pa do razpusta ob začetku prve svetovne vojne in kasneje med obema vojnama vedno isti knjižničar Filip Tuta. Že takrat je knjige razvrstil po strokah in jih imel tako razdeljene tudi po policah (...) Leta 1927 so ... knjižni fond takratne knjižnice odborniki društva porazdelili med seboj, odnesli vsak svoj delež domov in ga skrbno skrili. Nastopila je doba molka, pričakovanja in velikih upov (...) kakih 300 knjig je kljubovalo vsenu preganjanju in leta 1945 postalo zametek sedanje knjižnice (...) kmalu po osvoboditvi je znova zaživel Rokodelsko bralno društvo pod starim vodstvom. Takrat so zbrali, kar je ostalo od nekdanjega fonda knjižnice, po domovih in pri privatnikih. Približno 300 teh knjig je tvorilo zametek nove knjižnice, ki je vzporedno s svojimi vrstnicami po drugih naseljih kaj hitro rastla (...) Leta 1962 ji je tedanji ObLO z odločbo poveril funkcijo matične knjižnice za občino Tolmin. Leta 1976 je močan potres močno poškodoval stavbo knjižnice. Leta 1980 je zgrajena nova knjižnica in poimenovana po Cirillu Kosmaču (Filli, Knjižničarstvo na Tolminskem, 1968, Korže-Strajnar, Zgrajena je nova knjižnica v Tolminu, 1980)

10 Leta 1920 se je društvo Prosveta posebno zavzelo za izobraževalno akcijo med narodom. Povečali so knjižnico Narodnega izobraževalnega društva v Črnem Vrhu in nameravali ustanoviti javno knjižnico v Godoviču. Hoteli so otvoriti tudi v Idriji javno knjižnico. Ves čisti dobiček so sklenili porabiti samo v te namene. Prav v tem času se je osnovalo na Vojskem Napredno prosvetno društvo. Odsek je priskočil na pomoč in obenem podvzel slično akcijo tudi za Ledine in Dole (Božič Lado, 1936, str. 78 in sl.)

društvo začelo po deželi snovati potujoče knjižnice. Okrog leta 1910 so v Gorici izoblikovali **Krščansko socialno zvezo**, ki je združevala prosvetna društva katoliške smeri. Tudi ta zveza je posvečala knjižnicam precejšnjo pozornost.

Čitalništvo in ljubezen do knjige in branja imata globoke korenine tudi na Postojnskem.

Leta 1905 so odborniki **Narodne čitavnice** v Postojni (ustanovljene že leta 1868) sklenili ustanoviti **Ljudsko knjižnico**. Osnovni fond knjižnice so predstavljale donacije bogatih meščanov.¹¹

V tem obdobju, okrog leta 1905-07 se je ustanovila tudi **Lavričeva javna knjižnica** in čitalnica v **Ajdovščini**, za katero lahko trdimo, da deluje gotovo nepretrgamo vse do danes.¹²

Trst

Tudi na Tržaškem je razvoj slovenske prosvete pester. V Trstu se je v prvi polovici septembra 1848 osnovalo Slavjansko berilno društvo, leta 1861 pa je bila ustanovljena prva čitalnica z imenom Slavjanska narodna čitalnica, ki je bila dejavna vse do leta 1920 oz. do požiga Narodnega doma, pod katerim je našla streho.

11 *Leta 1864 so v Planini ustanovili Narodno čitavnico, vendar ne vemo, ali je imela tudi knjižnico. Leta 1868 ustanovljena Narodna čitavnica v Postojni šteje 12 časnikov in revij, deluje pa do italijanske zasedbe. Največ zaslug za ustanovitev Ljudske knjižnice v Postojni ima Josip Kraigher, ki je postal tudi njen prvi knjižničar. Leta 1946 je Ljudska knjižnica delovala kot posebna enota pri Okrajnem prosvetnem svetu, leta 1948 pa je ustanovljena Študijska knjižnica Postojna, ki ob ustanovitvi šteje 11.715 enot. Študijsko knjižnico leta 1957 nasledi Mestna knjižnica Postojna. Leta 1965 odpre podružnico Pivka, leta 1978 podružnico Prestanek, leta 1981 pa se preimenuje v Knjižnico Bena Zupančiča (Gornik-Baraga Tatjana, 1990)*

12 *Okrog leta 1905-1907 se je Lavričev idejni učenec dr. Artur Lokar po službovanju v Kanalu vrnil v Ajdovščino. Kulturno življenje se je prerodilo, knjižnici je Lokar dal Lavričevo ime. ... Knjige so bile spravljene v štirih omarah v sedanji občinski stavbi, bilo jih je približno 2600, izposojali pa so jih vsako nedeljo med enajsto in dvanajsto uro. Največ je bilo leposlovja, nekaj tudi poljudnoznanstvenih knjig, od revij pa Ljubljanski zvon, Dom in svet, Slovan, Vrtec, Angelček. Okrog leta 1922 so prvič ločili mladinsko literaturo od drugih knjig. Katalog je bil tipkan seznam knjig, imenitni Ajdovci so bili člani, plačevali so članarino, drugi izposojevalci pa izposojnino. Z zbranim denarjem in darovi so kupovali nove knjige. Knjigovez Josip Crnigoj s Ceste je za knjižnico vezal knjige. Tako je bilo do leta 1926. Predsednik knjižnice dr. Artur Lokar je umrl, fašisti so nameravali knjižnico uničiti. Knjižničarski odbor je to izvedel in knjižnica je prek noči izginila. ... Po vojni, 1945, je Just Buda s svojo družino in nekaterimi starimi Ajdovci začel zbirati knjige nekdanje Lavričeve knjižnice. Zbrali so okrog 900 zvezkov, ki so postali temelj Ljudske knjižnice v Ajdovščini. ... Do leta 1959 so za knjižnico skrbeli ljubitelji. Od tega leta dalje pa na novo ustanovljena Vojkova delavska univerza. Do 4. aprila 1968. Skupščina občine je tega dne z odlokom ustanovila samostojno matično ustanovo Lavričevo knjižnico (vir: O zgodovini Lavričeve knjižnice, 1993)*

Knjižnico je zagotovo imelo društvo **Ljudski oder**, ki so ga v Trstu leta 1905 osnovali socialisti. Društvo je imelo številne podružnice in je posebno pozornost posvečalo knjižnicam. V čitalnici Ljudskega odra so imeli na razpolago domala vse slovenske časnike in vse slovenske znanstvene in leposlovnne revije ter še hrvaške, nemške, italijanske, češke in celo francoske časnike. Leta 1905 je bil dograjen **Narodni dom**, čigar prostori in dvorane čitalnice so zajemali spoštljivih 210m². Delovanje knjižnic na Tržaškem se je najbolj razvilo pod okriljem akademskega društva **Balkan**, ki je v sedmih predvojnih letih (1907-1914) ustanovilo kar 12 ljudskih knjižnic, in sicer: v Barokvljah, Bazovici, Lonjerju, Koprivi, Krepljah, na Opčinah, v Rojanu, Rocolu, pri Sv.Ivanu, v Skednju, Trebčah in Padričah. Navedene knjižnice so šteje skupaj 3000 knjig, za strokovnost pa je jamčil knjižničar društva **Balkan**. V Trstu sta pred prvo svetovno vojno uresničila zamisel velike centralne knjižnice edinole **Ljudski oder**, čigar knjižnica je štela leta 1914 okrog 5000 zvezkov, in knjižnica Slavjanskega društva s 4000 zvezki. Te vse so bile javne ali društvene knjižnice, zagotovo pa so na Tržaškem, kakor tudi drugod po Primorskem, delovale tudi šolske knjižnice. To prvo obdobje ustanavljanja slovenskih knjižnic je Srečko Vilhar pokomentiral takole: *To je bilo v času, ko so si razvitejše dežele v svetu že ustvarile važne kulturne postojanke, sem spadajo tudi osrednje knjižnice. V našem primeru bi morala to vprašanje že od vsega začetka reševati država in nas upoštevati pri snovanju takih knjižnic v Trstu in Gorici (Civica in Governativa!). To pa se ni zgodilo niti takrat niti pozneje, pa čeprav so na to področje pritekala bogata sredstva iz avstrijske državne blagajne. Ko je postalo vprašanje osrednjih knjižnic za nas že zelo pereče, smo jih morali graditi sami, brez kakršnekoli pomoči, pa četudi smo bili gospodarsko šibki. Tudi na tem področju smo prav kmalu občutili zle posledice narodnega zatiranja.*¹³

Med vojnama

Po prvi svetovni vojni je bila v Trstu (1919) knjižnica Ljudskega odra največja slovenska knjižnica na Primorskem in matica 64 stalnih in dveh potovalnih knjižnic. V Idriji je imela bogato knjižnico tudi tik po vojni osnovana **Kulturna zveza**. Še naprej pa je delovala knjižnica Delavskega bralnega društva.

Leta 1922 so bile osnovane tri prosvetne zveze: **Prosveta** (v Trstu) ter **Zveza prosvetnih društev** in **Prosvetna zveza** v Gorici. Med prvimi nalogami društev je bila, ...*da si osnujejo res vzorne knjižnice, če hočejo, da bodo odgovarjala svojemu izobraževalnemu namenu.*

Leta 1927, tik pred razpustom slovenskih prosvetnih društev na Primorskem, je imela Prosvetna zveza v okviru svojih 136 društev kar 128 knjižnic.

13 Vilhar, op. cit., str. 6

V to število štejejo tudi številne šolske knjižnice, ki so nastajale na pobudo zasebnikov, učiteljev, dijakov in celo učencev.

Leta 1924 je tržaški škof imenoval Albina Kjudra za župnika in dekana v Tomaju. Poleg svojega pastirskega delovanja je Kjuder prevzel v upravljanje tudi precej veliko knjižnico. V času fašizma je Kjuder ljudem tajno izposojal knjige.¹⁴

V jeseni leta 1922 je v Italiji fašizem prevzel oblast. Poitalijančevanje in fašistični teror sta se znašala tudi nad slovenskimi knjigami in knjižnicami. Slovensko osrednjo knjižnico v Gorici je uničila prva svetovna vojna, knjižnica Slavljanske čitalnice v Trstu je zgorela v požigu Narodnega doma (13.VII. 1920), osrednjo knjižnico Ljudskega odra v Trstu pa so fašisti uničili leta 1922 s požigom Delavskega doma.

Leta 1926 so v Idriji italijanske oblasti ukinile slovensko realko. Leto pozneje, pod pritiskom fašistične diktature, zamrejo vsa slovenska društva in njihove knjižnice, vključno s celotno slovensko prosveto na Primorskem. Posebno hudo je bilo tudi na Goriškem in Tržaškem, kjer so požigi in zaplenitve popolnoma ustavili tisk slovenskih knjig. Ob koncu leta 1928 so po deželi zaplenili nad 150.000 izvodov knjig Goriške matice in Goriške Mohorjeve družbe.

Poitalijančevanje in zatiranje slovenske žive in pisane besede je trajalo vse do kapitulacije Italije leta 1943. Pod fašistično oblastjo je bilo na Primorskem ukinjenih približno 450 slovenskih knjižnic. Na njihovem mestu so nastale nove, italijanske knjižnice, ki so jih ustanovljale fašistične organizacije (F), občine (comunali C), Opera Nazionale Dopolavoro (OND), Opera Nazionale Combattenti (ONC), Opera Nazionale Balilla (ONB), šole (Ente scolastico ES) in zasebniki (private P). Leta 1930 so na Primorskem italijanske oblasti organizirale zelo razvejano mrežo "ljudskih knjižnic":¹⁵

Ilirska Bistrica (F)	270 zvezkov	
Ajdovščina (P)	400 zvezkov	(last sekretarja fašistične stranke)
Grahovo (OND)	135 zvezkov	
Grahovo (P)	250 zvezkov	(lastnik Pietro Sorli)
Idrija (ONC)	600 zvezkov	
Idrija (P)	150 zvezkov	(lastnik Pietro Likar)
Branik (OND)	96 zvezkov	

14 Po Kjudrovi zaslugi se Tomajska knjižnica lahko ponaša z največjo in najbogatejšo zbirko primorskih tiskov. Tomajske knjižnico sestavljajo trije ločeni fondi: duhovniška oz. župnijska knjižnica, Kjudrova osebna knjižnica in Požarjeva knjižnica. Danes se knjižnica nahaja v Srednji verski šoli v Vipavi (Škrabar, Albin Kjuder in Tomajska knjižnica, 1993)

15 Vilhar, op. cit, 1961, str. 11; povzeto po: *Le accademie...* 1933, str. 727-730

Dornberg (C)	204 zvezkov	
Anhovo (ONB)	363 zvezkov	
Štanjel (OND)	29 zvezkov	
Štanjel (ONB)	15 zvezkov	
Tolmin (ONC)	180 zvezkov	
Tolmin (F)	748 zvezkov	
Materija (F)	279 zvezkov	
Dekani (OND)	27 zvezkov	
Devin (OND)	1.500 zvezkov	
Divača (OND)	300 zvezkov	
Postojna (F)	100 zvezkov	
Postojna (ONB)	80 zvezkov	
Pivka (OND)	50 zvezkov	
Sežana (ONB)	100 zvezkov	
Slavina (OND)	500 zvezkov	
Skupaj	5.376 zvezkov	

vendar, kot je zapisal Srečko Vilhar (ibid.), ...*"kaže da se je zdela fašistom celo njihova knjiga nevarna. Niso je niti posebno širili ne propagirali, pač pa so priporočali godbe na pHala, ki naj bi nastopale na plesih"*.

Po osvoboditvi

Odsek za prosveto Izvršnega odbora OF je dne 28.10.1944 obravnaval in sprejel smernice za povojno izgradnjo javnega knjižničarstva na Slovenskem. S tem odlokom so bili že v zadnjem vojnem letu postavljeni temelji slovenskega javnega knjižničarstva.

Organiziranje poslovanja knjižnic, obnovitev knjižničnih fondov ter izobraževanje ustreznih kadrov so bili ena izmed osnovnih nalog nove ljudske oblasti na tem področju. Na teh načelih sloni tudi uredba o ljudskih knjižnicah, ki sta jo v jeseni 1945 izdala Slovenski narodnoosvobodilni svet in Narodna vlada Slovenije, uredba o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in uredba o okrožnih študijskih knjižnicah.¹⁶

Prve svobodne ljudske knjižnice na Primorskem nastanejo s kapitulacijo Italije, na osvobojenem ozemlju na Idrijskem in v Brdih: **Srednje Kanomlje 1943, Podmelec 1944 in Fojana 1944.**

Za knjižnice na Primorskem so bila prva povojna leta težja kot v ostali Sloveniji, saj je vse do zadnje tretjine leta 1947 trajal boj za priključitev Slovenskega Primorja matični domovini.

Vendar tudi v najhujših vojnih časih med Primorci branje in ljubezen do pisane besede nista zamrla. V času vojne je po skrivnih poteh krožil partizanski tisk, po hišah pa se je skrivalo preostalo gradivo slovenskih knjižnic. Z osvoboditvijo pa je bilo mnogo knjig vrnjenih, in s tem so bili postavljeni temelji prvim povojnim knjižnicam. Vendar pa je bila večina gradiva raznesena in izgubljena. Veliko, nenadomestljivo škodo so pretrpeli tudi knjižni fondi šolskih knjižnic. Treba je bilo začeti znova. Za prva povojna leta je značilno veliko obnavljanje fondov in nastajanje novih knjižnic. V zelo kratkem času je bilo ustanovljeno na desetine novih znanstvenih, strokovnih, šolskih, sindikalnih in ljudskih knjižnic. Z njihovo rastjo je rastlo tudi število knjižničarjev, med katerimi so prevladovali volonterji in amaterji.

Prve splošne statistične preglede o ljudskih in javnih knjižnicah po 2. svetovni vojni je zbralo Ministrstvo za prosveto LRS za leto 1948 in sicer za tedajšnje administrativno razdelitev na ljubljanski, mariborski in primorski okraj ter mesto Ljubljana. Za Primorsko so bili zbrani naslednji podatki:¹⁷

upravna enota	število knjižnic	v mestih	na vaseh	število knjig	število izposojenih knjig	število uporabnikov	delavci	kmetje	izobraženci	vojaki	mladina	ostali
Primorska oblast	221	3	218	45377	7718	14413	3524	2492	1152	4	5541	1700

Zelo značilno za razvoj slovenskih in Primorskih knjižnic je desetletje 1950-60. V tem obdobju se je namreč začetni polet ustanavljanja knjižnic začel počasi umirjati, sledil je čas "čiščenja in izločanja", v katerem prevladuje temeljitejša tehtanje o potrebah in možnostih resničnega delovanja tako številnih in raznovrstnih knjižnic. Knjižnice, ki niso zrastle iz resničnih potreb ali interesov določenega okolja, so sčasoma umirale: Tako so presahnile gotovo vse sindikalne knjižnice, vedno bolj pa so se povezovale številne znanstvene, strokovne in ljudske knjižnice. Temu trendu so se izognile le šolske knjižnice, ki so šle še naprej svojo pot in se številčno krepile. Manjše število knjižnic pa je imelo na voljo gotovo podvojen knjižni fond v primer-

javi z obdobjem tik po vojni. Sorazmerno se je povečala tudi knjižnična izposoja, bibliotekarji pa so si počasi vedno bolj prisvajali strokovno znanje ter si prizadevali dohiti druge, na tem področju razvitejše dežele.¹⁸ Končno je dozorel čas tudi za izid prvih slovenskih priročnikov iz bibliotekarstva, knjižnični delavci pa so se združili v Društvo bibliotekarjev Slovenije, ki je ob koncu leta 1950 izvedlo natančen popis knjižnic.

Na Primorskem je leta 1950 stanje naslednje:¹⁹

Okraj	Znanstvene in strokovne knjižnice	Število zvezkov	Ljudske knjižnice	Število zvezkov
Gorica	24	17.287	96	25.860
Idrija	5	1.320	32	12.516
Ilirska Bistrica	2	932	14	19.346
Postojna	40	22.407	64	19.346(sic!)
Sežana	4	567	46	9.878
Tolmin	8	2.492	51	16.984
Skupaj	83	45.005	303	103.930

Če se za trenutek spustimo v podrobnosti, vidimo, da na Goriškem zametki prvih povojnih knjižnic nastajajo s posamičnim vračanjem knjig nekdanjim ljudskim knjižnicam in to predvsem tja, kjer je bila že prej močna tradicija nekdanjih ljudskih knjižnic: Ajdovščina, Miren, Idrija, Tolmin, Kanal, Solkan. V Idriji so na pr. že 1946. ustanovili knjižnico Janka Premrla Vojka: ob ustanovitvi je štela 2.816 knjig.

18 Dne 1.10.1957 je začela s poukom občasna enoletna šola za knjižničarje in arhivske pomočnike. Obiskovalo jo je 17 knjižničarjev in 5 arhivskih pomočnikov. Za šolo je bil izdelan program, v zvezi z njo pa je tekla široka akcija po okrajih in občinah za pridobivanje slušateljev. Ugotovljeno je bilo, da je od 600 amaterskih knjižničarjev 45 odstotkov učiteljev. Zato smo dali predlog in program za pouk knjižničarstva na učiteljskih. V letu 1957 smo toliko uspeli, da je bilo določenih 20 ur v okviru za specializacijo v višjih letnikih. Za leto 1958/59 je bil že izdelan predlog za 20-urni pouk knjižničarstva v rednem programu I. letnika in za nastavitev bibliotekarja, ki bi v višjih letnikih še naprej delal z dijaki v šolski knjižnici in čitalnici (Poročilo sekcije za ljudske knjižnice, Knjižnica, 1958, str. 96). (...) Redno se je začel pouk knjižničarstva na ljubljanskem učiteljskem, kjer so sistematizirali mesto bibliotekarja. Honorarno se poučuje knjižničarstvo tudi v Kopru in Novem Mestu (Poročilo sekcije za ljudske knjižnice, Knjižnica, 1950, str. 131)

19 vir: Villhar, op. cit., str. 13

Že leta 1949 je bila v Novi Gorici ustanovljena Okrajna študijska knjižnica s sedežem v Šempetru.²⁰

Prvo študijsko knjižnico na Primorskem so ustanovili že leta 1948 v Postojni, novogoriško²¹ februarja 1949 in šele oktobra 1951 v Kopru.²² Od ostalih večjih knjižnic naj omenim še ustanovitev ljudskih knjižnic v Sežani 1948.²³, Piranu 1956.²⁴, Izoli 1958.²⁵ ter v Ilirski Bistrici 1960. Ilirskobistriško ljudsko knjižnico je leta 1960 osnoval ljudski odbor. Leta 1964 postane Matična knjižnica, leta 1983 pa Knjižnica Maksa Samsa.

-
- 20 *Naslednje leto se knjižnica seli v Vrtojbo, sredi 1952. leta se preseli v Solkan, 1.5.1953 je prvič odprta za javnost, 1954. leta dobi prvega strokovnega delavca, 1959. leta se preseli v stavbo Skupščine občine Nova Gorica ... 1962. leta je pri Goriški knjižnici ustanovljen še ljudski in pionirski oddelek, od koder se preseli 1968. leta v nove prostore v trgovskem centru. 1970. leta se Goriska knjižnica preimenuje v Goriško knjižnico Franceta Bevka. Leta 1966 začneja s svojim delom potujoča knjižnica ... V svojem razvoju beleži GK nekaj hudičih kriz, med katerimi je treba omeniti leto 1953, ko ji je odvzeta pravica do obveznega izvoda. Šele leta 1961 prične ponovno prejemati kot obvezni izvod vsa periodiko, 1971 pa ves v Sloveniji tiskan ali drugače razmnožen material, namenjen javnosti. (Zoltan Jan, 1979)*
- 21 *Ta je nastala iz preproste sindikalne knjižnice prosvetnih delavcev spodnje Vipavske doline. Bil je to fond kakih 2000 knjig. Temu fondu so dodali večjo skupino knjig, ki so ostale v Šempetru od nekdanjega italijanskega letalskega centra, tako da je v prvem letu življenja štela knjižnica kakih 4000 knjig. (...) svoje fonde je krepila z več ali manj dednimi ostanki iz različnih gradov, starejših uničenih knjižnic, darov vseh mogočih virov in zanimanj. Pečat knjižnici pa je nedvomno dal obvezni primerek, ki ga je Študijska knjižnica prejela od maja leta 1945 (Rajer, 1963, str. 42)*
- 22 *Študijska knjižnica v Kopru je nastala s fuzijo bivše italijanske Mestne knjižnice (Biblioteca civica) in slovenskih knjižnih skladov, ki jih je knjižnica dobila od Vojne uprave ter z nakupi novih knjig. Pravzaprav je Mestni ljudski odbor Koper na pobudo VUJA STO dne, 20.11. 1951, ustanovil novo Mestno knjižnico Koper z nalogami študijske in ljudske knjižnice. Od ustanovitve, leta 1951, pa do 31. XII. 1955 je koprsko Mestno knjižnico vzdrževal Občinski ljudski odbor v Kopru. Januarja 1956 je presla v pristojnost Okrajnega ljudskega odbora v Kopru in dobila naziv "Študijska knjižnica". Stara koprška mestna knjižnica je bila ustanovljena leta 1882, zrastle pa je iz zapuščin in darov plemiških družin koprski občini. V študijsko knjižnico sta kot corpora separata po 1956. letu prišli tudi Grisonijeva knjižnica in fond Zbirni center knjig v Portorožu. Grisonijeva knjižnica (približno 5.000 zvezkov) je bila last grofa Santa Grisonija, ki je veljal za najbogatejšega Koprčana. Vse knjige je pošiljal v Pariz v vezavo. Umrl je leta 1841 brez moških potomcev in knjižnico zapustil koprski sirotišnici (Pio istituto Grisoni), ki jo je sam ustanovil. Zbirni center knjig v Portorožu je bil ustanovljen leta 1949 in v njem so se zbirale zaplenjene knjige iz zapuščenih samostanov in privatnih zbirk na Primorskem. Leta 1953, ko je Zbirni center knjig v Portorožu nehaj delovati, je bil del njegovega gradiva vrnjen prvotnim lastnikom, del gradiva pa je prevzela Mestna knjižnica v Kopru..*
- 23 *V Sežani ima knjižničarstvo bogato in dolgo tradicijo. Tamkajšnja čitalnico so osnovali že leta 1851, predsednik Alojz Polaj, člana Karel Lavrič in Ferdinand Mahorčič (vir: neizdan dokument, ki ga hrani Kosovelova knjižnica). Občinsko ljudsko knjižnico so Sežančani ustanovili že leta 1948. Od 1963. leta nosi ime pesnika Srečka Kosovela.*
- 24 *Dne 23.3.1956 OLO ustanavlja Ljudsko knjižnico Piran, 1965. leta pa Matično knjižnico Piran (Terčon, 1994; Gaberc, Ob 40. letnici Mestne knjižnice Piran, 1996).*
- 25 *Ljudska knjižnica Izola je bila ustanovljena leta 1958. Izolska knjižnica je prvotno delovala v sklopu prosvetnega društva Istra, decembra 1954 pa je bila knjižna zalogla prenesena na novoustanovljeno DPD Svoboda, ki je prav tako kot Istra imela v svojem okrilju tudi knjižnico (Gaberc, Pregled razvoja knjižnice v Izoli, v Primorska srečanja 1983)*

Za študijske knjižnice je značilno in pomembno to, da v svoje prostore sprejemajo gradivo najrazličnejših fondov, da so deležne obveznega izvoda slovenskega tiska in da ustanavljajo domoznanske oddelke, vse z namenom, da bi čimbolje ugodile potrebam svojega okolja po strokovni in znanstveni literaturi.

V začetku šestdesetih let sta število in struktura knjižnic na Primorskem že definirana. Leta 1959 je delovalo 15 ljudskih knjižnic²⁶:

Občina Okraj	Število prebivalcev	Število knjižnic	Število knjižnih zvezkov *na področju občine	Dosežena norma v % **
Ajdovščina	21.258	4	5.336	25
Bovec	3.998	1	1.960	50
Dobrovo	6.413	-	-	-
Idrija	17.276	7	19.143	110
Kanal	7.603	2	1.844	24
Kobarid	6.009	2	1.870	32
Nova Gorica	32.951	13,11.037	33	
Tolmin	13.682	9	11.338	84
Hrpelje	8.005	-	-	-
Ilirska Bistri- ca	14.570	2	1.666	11
Izola	9.346	1	5.031	54
Koper	29.452	7	15.781	47
Piran	11.807	4	8.251	69
Postojna	19.054	8	32.128	169
Sežana	18.716	6	16.542	84

* Samo število knjig brez periodik in drugega knjižnega gradiva

** Jugoslovanska norma: 1 knjiga na 1 prebivalca

Vloga in pomen slovenskega in primorskega knjižničarstva se z leti uveljavljata tudi v širšem družbenem prostoru, kar se kaže tudi v upoštevanju bibliotekarske stroke v zvezni zakonodaji (Zakon o javnih uslužbencih 1957, Zakon o obveznem prejemanju tiskov 1945, Republiški dopolnilni zakon o obveznem prejemanju tiskov 1960, Slovenski zakon o knjižnicah 1961). Vendar samo zakoni in statistične preglednice lahko kažejo nepravo, nekoliko idealizirano sliko dejanskega stanja. Danes so primorske knjižnice dosegle zavirljivo stopnjo razvoja, predvsem kar zadeva bogate knjižne zbirke,

kadrovsko zasedbo ter strokovno podkovanost, kar jim omogoča, da postajajo tvoren, enakopraven dejavnik ostalim slovenskim knjižnicam pri izgradnji slovenskega knjižničnega-informacijskega sistema. Številne težave, s katerimi se vsakodnevno srečujejo, predvsem prostorske in finančne stiske, pa so posledica nemarnega in podcenjevalnega odnosa do knjižnic, branja in kulture nasploh; odnos, ki ogroža vse, kar je bilo s tako ljubeznijo in predanim delom storjeno.²⁷

Zahvala

Zahvaljujem se vsem kolegicam knjižničarkam iz primorskih knjižnic, ki so mi pomagale pri zbiranju podatkov, brez njihove dragocene pomoči tega dela ne bi mogel napisati.

Kronologija slovenskih knjižnic na Primorskem*

Leto ustanovitve	Knjižnica
1864	čitalnica v Ajdovščini
	čitalnica v Ilirski Bistrici
1866	Narodna čitalnica Idrija
1867	ljudska knjižnica Kanal
1871	knjižnica Rokodelskega bralnega društva Tolmin
1874	ljudska knjižnica Kobarid
1878	knjižnica Bovec
1884	knjižnica Delavskega bralnega društva Idrija
1901	dijaška knjižnica realke v Idriji
1903	Zveza bralnih in pevskih društev Vipava
1905	Narodna prosveta Gorica
	knjižnica Gorica
	čitalnica Narodnega doma Trst
	čitalnica društva Ljudski oder Trst
1906	knjižnica društva Krst, Prosvit Idrija
1907	Lavričeva javna knjižnica in čitalnica Ajdovščina
	akademsko društvo Balkan Trst
1908	knjižnica društva Procvit Idrija

27 Za opis današnjega stanja bi lahko nemara uporabili besede, ki jih je še pred četrto stoletje zapisal Miro Kocjan v prispevku o knjižnicah na Primorskem (Kocjan: Knjižnice na Primorskem v srednjeročnem načrtu do leta 1970, Knjižnica, 1970, str. 110): Knjižnice na Primorskem upravičeno klhčejo po večjem razumevanju. Najbrž se ne motim, če rečem, da že zgodovinski razlogi postavljajo veto pred negativno težnjo, da bi okrnjevali sredstva za njihovo delo.

1909	knjižnica društva Krožek Idrija
1910	knjižnica društva Prosveta Idrija
	Krščanska socialna zveza Gorica
ok. 1919	knjižnica Kulturne zveze Idrija
1922	Prosveta Trst
	Zveza prosvetnih društev Gorica
	Prosvetna zveza Gorica
1924	knjižnica v Tomaju
1943	Srednje Kanomlje
1944	Podmelec
	Fojana
1945	Ljudska knjižnica Ajdovščina
	knjižnica Rokodelskega Bralnega društva Tolmin
1946	Ljudska knjižnica Postojna
1948	študijska knjižnica Postojna
	Ljudska knjižnica Sežana
1949	študijska knjižnica Nova Gorica
1951	Mestna knjižnica Koper
1956	Studijska knjižnica Koper
	Ljudska knjižnica Piran
1958	Ljudska knjižnica Izola
1960	Ljudska knjižnica Ilirska Bistrica
1962	Matična knjižnica Tolmin
	Mestna knjižnica in čitalnica Idrija
1963	Kosovelova knjižnica Sežana
1964	Matična knjižnica Ilirska Bistrica
1965	Matična knjižnica Piran
1968	Lavričeva knjižnica Ajdovščina
ok. 1971	Matična knjižnica Izola
1971	Goriška knjižnica Franceta Bevka Nova Gorica
1979	Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper
1980	Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin
1981	Knjižnica Bena Zupančiča Postojna
1983	Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica

*V kronologiji so upoštewane le čitalnice, za katere je ugotovljeno, da so zagotovo imele tudi knjižnico

Literatura

Le accademie e le biblioteche d'Italia nel sessennio 1926-27-1931-32. Roma: Ministero dell'educazione nazionale, 1933.

Lado Božič. *Naš idrijski kot.* V Ljubljani, 1936

Rijavec-Zidar. *Slovenske knjižnice.* Ljubljana: DBS, 1951

Gerlanc Bogomil. *Slovenske ljudske knjižnice.* Ljubljana, 1955

"Poročilo sekcije za ljudske knjižnice." *Knjižnica*, 1958, 1/4 : 96-98

"Poročilo sekcije za ljudske knjižnice." *Knjižnica*, 1960, 1/4 : 130-133

"Ljudske knjižnice in njih fondi v LR Sloveniji leta 1959". *Knjižnica*, 1960, 1/4 : 165-167

Vilhar, Srečko. *Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem.* Koper, 1961

Rajer, Albert. "Stanje in problematika knjižničarstva na Goriškem". *Knjižnica*, 7(1963) : 38-55

Kocjan, Miro. "Knjižnice na Primorskem v srednjeročnem načrtu do leta 1970". *Knjižnica*, 1967, 1/4 : 107-114,

Filli, Marta. "Knjižničarstvo na Tolminskem." *Knjižnica*, 1968, 1/4 : 29-40

Berčič, Branko. "Povojnih trideset let knjižničarstva v Sloveniji." *Knjižnica*, 1975, 1/4 :1-10

Vodnik po Goriški knjižnici Franceta Bevka. Nova Gorica, 1978

Jan, Zoltan. "Tri desetletja dela Goriške knjižnice Franceta Bevka." *Zbornik Goriške knjižnice Franceta Bevka : ob njeni tridesetletnici.* Nova Gorica, 1979 : 130-150

Zbornik Goriške knjižnice Franceta Bevka : ob njeni tridesetletnici. Nova Gorica, 1979

Korže-Strajnar, Ančka. "Zgrajena je nova knjižnica v Tolminu." *Knjižnica*, 1980, 2/4 : 115-116

Burger, Maksimilijana. "Razvoj knjižničarstva v občini Postojna." *Knjižnica*, 1980, 2/4 : 117-120

Hočevar, Jože A. "Današnje stanje knjižničarstva in knjižnic na Primorskem." *Knjižnica*, 1981, 1/4 : 183-189

Gaberc, Slavko. "Pregled razvoja knjižnice v Izoli." *Primorska srečanja*, 1983, 44 : 422-425

Kramar, Janez. *Izola - mesto ribičev in delavcev.* Koper, 1987

Gornik-Baraga, Tatjana. *Stanje in razvoj knjižničarske mreže na postojnskem.* Diplomaska naloga. Ljubljana, 1990

Terčon, Nadja. "Hranimo knjižno zapuščino starega Pirana." *Primorska srečanja*, 1992, 133 : 288-291

O zgodovini Lavričeve knjižnice (zgibanka), Ajdovščina: Lavričeva knjižnica, 12. novembra 1993

Primorska srečanja, št. 159, (tematska številka posvečena primorskim knjižnicam), 1994 "Prve knjige so darovali meščani : 90 let postojnske knjižnice". *Primorske novice*, 1995, 17 marca : 8

Marković, Ivan. "Štiri stoletja nepretrgane tradicije." *Knjižnica*, 1993, 1/2 : 163-168

Škrabar, Primož. *Albin Kjuder in Tomajska knjižnica*. Diplomaska naloga, Ljubljana, 1993

Gaberc, Slavko. *Ob 40. obletnici Mestne knjižnice Piran*. Piran, 1996

Marković, Ivan. "Cio' che si sa e rimane della biblioteca appartenuta alla famiglia Besenghi di Isola." *Annales*, 1996, 8 : 325-330

Biblioteca civica : fondo antiquario - antikvarni fond. Capodistria - Koper, 1996